

A. E. RAUBITSCHKE

Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Stanford Καλιφορνίας

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΣ*

I

Η ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΩΣ ΜΝΗΜΕΙΟΝ

Τὸ « κείμενον » μιᾶς ἐπιγραφῆς εἶναι ἐν διδιάστατον κείμενον· ἡ « ἐπιγραφὴ » ἀντιθέτως, εἶναι μέρος, ἐνίοτε τὸ κυριώτερον, ἐνὸς τριδιαστάτου μνημείου, ὅπερ ἰδρῦθῃ εἰς ὠρισμένον τινὰ τόπον καὶ χρόνον, ὑπὸ τινος, ἐξ ὠρισμένης αἰτίας καὶ δι' ὠρισμένον σκοπόν. Ἔργον τοῦ ἀσχολουμένου μετὰς ἐπιγραφὰς εἶναι, νὰ ἐρευνήσῃ ὅλας αὐτάς τὰς « ὠρισμένας » συνθήκας (αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν νὰ ὀρισθῶσι) καὶ κατὰ τὸ δυνατόν νὰ τὰς ἀνεύρῃ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐπιγραφικὸς πρέπει νὰ εἶναι φιλόλογος καὶ συγχρόνως ἱστορικὸς ἀλλὰ καὶ ἀρχαιολόγος. Ἡ ἐπιγραφικὴ εἶναι τμήμα τῆς μνημειολογίας καὶ κατὰ ταῦτα τῆς ἀρχαιολογίας.

Ἐπίσης ὁ ἀρχαιολόγος πρέπει νὰ εἶναι μελετητὴς τῶν μνημείων καὶ συγχρόνως ἐπιγραφικὸς. Διότι, ἕκαστον κτίσμα, ἕκαστον γλυπτὸν καὶ γενικῶς ἔργον τέχνης ἥτοι ἄλλοτε ἐν μνημείον, προσδιοριζόμενον τοπικῶς καὶ χρονικῶς καὶ ἐξυπηρετεῖ σκοπὸν τινα. Χωρὶς λοιπὸν τὴν γνώσιν ὅλων αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν ὁ ἐντροφῶν εἰς ταῦτα εἶναι ἑρασιτέχνης, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐπιστήμων. Αἱ ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μετὰ ἕκαστον μνημεῖον, ἐπεξηγοῦν τὰς συνθήκας τῆς ἀνεγέρσεώς του· διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στερηθῇ τῆς συνδρομῆς τῆς ἐπιγραφικῆς.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιγραφὴ, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι ἔργον τέχνης (ἀκόμη καὶ ὅταν ἔχουν ἐπεξεργασθῇ ταύτην οὕτως, ὥστε νὰ εἶναι ὥραία), ἀλλὰ ἐνεπίγραφον μνημεῖον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι μέρος τῆς φιλολογίας. Φυσικῶς τῷ λόγῳ δὲν ἐννοοῦμεν τὰς ἐπιτύμβιους ἢ ἀναθηματικὰς ἐπιγραφὰς, ἐφ' ὧν οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρεται ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος ἢ τοῦ ἀναθέτου, ἀλλὰ τὰ ἀναθηματικὰ ἢ ἐπιτύμβια ἔμμετρα κείμενα, τὰς συνθήκας, τοὺς νόμους, τὰ ψηφίσματα καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια,

* Δύο ὁμίλῃαι γενόμεναι ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τὸν Ἰανουάριον 1964.

ἅτινα δὲν διαχωρίζονται γλωσσικῶς καὶ γραμματικῶς φιλολογικῶν τινων μνημείων. Οὕτως ὁ ἐπιγραφικὸς ἵσταται μὲ τὸν ἓνα πόδα εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, μὲ τὸν ἄλλον εἰς τὴν φιλολογίαν.

Αἱ γενικαὶ αὗται παρατηρήσεις δέον ὥπως διευρυνθῶσιν ἱστορικῶς καὶ συστηματικῶς κατὰ πλάτος καὶ βάθος, ἵνα καταστήσουν ἐναργεστέραν τὴν σημασίαν τῆς ἐπιγραφικῆς ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἀρχαιογνωσίας.

Ἦδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ἡ ἐπιγραφικὴ ὀνομαστοὺς ἐκπροσώπους· δι' ὃ κατέστη δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν καὶ παρακολουθήσωμεν αὐτὴν εἰς τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς. Ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορίας, ὡς ὁ Κράτερος, συνέλεξαν καὶ ἐδημοσίευσαν συνθήκας καὶ ψηφίσματα, αὗται δὲ αἱ συλλογαὶ ἐχρησίμευσαν ὡς ὕλικόν ὄχι μόνον εἰς τοὺς συγγραφεῖς ἱστοριῶν, ἀλλὰ παρῆσαν ἐπὶ πλεόν πολυτίμους λεπτομερείας εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν προσωπογραφίαν καὶ τοὺς μελετητὰς τῆς γλώσσης, οἵτινες εὗρισκον σπαρίας λέξεις καὶ σημασίας λέξεων εἰς τὰ δημόσια ταῦτα ἔγγραφα καὶ τὰς κατέτασσον ἀναλόγως. Τοπογράφοι, ὡς ὁ Πολέμων, περιέγραψαν καὶ ἐπεξήγησαν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς εἶναι δὲ φυσικὸν περιέλαβον εἰς τὰ συγγράμματά των καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὰς ἐπὶ τούτων ὑπαρχούσας ἐπιγραφάς. Ὅλοι αὗται αἱ ἐργασίαι, ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, δὲν περιεσώθησαν, ἀλλὰ μεταγενέστεροι γινώσκται μνημείων, ὡς ὁ Πανσανίας, ἢ βιογράφοι, ὡς ὁ Πλούταρχος, διέσωσαν εἰς τὰ ἔργα των, ἐπ' εὐκαιρίᾳ, εἰδήσεις ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων τούτων ἐγγχειριδίων.

Ἦδη ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὸ ἔργον του, ὄχι μόνον ἐπωφελήθη τῆς ἀξίας, ἣν εἶχον τὰ μνημεῖα, ἀλλὰ ἐξετίμησε τὰς ἐπὶ τούτων ἐπιγραφὰς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀντέγραψε ταύτας. Ἀπὸ τοῦτον γνωρίζομεν (5. 77), ἐπὶ παραδείγματι, περὶ τοῦ χαλκίνου τεθρίππου, ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι ἔστησαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀφοῦ εἶχον νικήσει τοὺς Βοιωτοὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ ἔλαβον δι' ἕκαστον τῶν αἰχμαλώτων ἀνὰ δύο μνᾶς ὡς λύτρα. Τὸ δέκατον τῆς λείας ταύτης ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μνημείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀντέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ Ἡρόδοτος. Ὡς ἦτο φυσικόν, προεκλήθησαν ὑπόνοιαι, πῶς δηλαδὴ ἦτο δυνατόν νὰ εἶδεν ὁ Ἡρόδοτος ἐν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν στηθῇ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, κατεστράφη ὅμως ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν. Εἰς τὰ ἐρωτήματα, ἐὰν ἐν προκειμένῳ πρόκειται περὶ μιᾶς μεταγενεστέρας ἀνιδρύσεως καὶ ἐὰν ὄντως κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα εἶχεν ἰδρυθῇ τὸ ἀρχέτυπον, τὴν ἀπάντησιν ἔδωκαν δύο ἐπιγραφικὰ εὐρήματα¹, ὧν τὸ πρῶτον περιέχει τμήμα τοῦ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευομένου ἐπιγράμματος, καὶ ἀνήκει κατὰ ταῦτα εἰς τὸ μνημεῖον, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος εἶδεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος. Παραβολὴ τῆς μορφῆς τῶν

1. Raubitschek, *Dedications*, ἀρ. 168 καὶ 173 = SEG 15. 32.

γραμμάτων τῆς επιγραφῆς ταύτης μὲ γράμματα επιγραφῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος καθιστᾷ φανερόν, ὅτι τὸ μνημεῖον, ὅπερ εἶδε καὶ περιέγραψεν ὁ Ἡρόδοτος, ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸ 480 π.Χ. καὶ συνεπῶς δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὰ γεγονόνα, μὲ τὰ ὁποῖα συνέδεσε τοῦτο ὁ Ἡρόδοτος, ἢ ὅτι τοῦτο ἦτο ἀνδρῶσις παλαιότερου μνημείου. Τὸ θέμα διελευκάνθη μετὰ τὴν εὕρεσιν ἐνὸς περαιτέρω τεμαχίου, τὸ ὁποῖον, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων, ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενον ἐπίγραμμα, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἔχει ἀλλάξει ἢ σειρὰ τῶν δύο διστίχων. Ἐὰν ἡ βάσις, ἀπὸ ὠραῖον φαιδρὸν λίθον τῆς Ἐλευσίνος, ἔφερον ἄλλοτε ἐπ' αὐτῆς μαρμάρινα ἢ χάλκινα ἀγάλματα δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρισθῇ. Ἐπίσης ἄγνωστος παραμένει ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἤλλαξεν ἢ σειρὰ τῶν διστίχων, ὅταν τὸ μνημεῖον ἀνεγέρθη. Ὑπεστηρίχθη παρὰ τινος, ὅτι δύο σφρζόμεναι ὠραῖαι μαρμάρινα προτομαὶ ἵππων ἀνήκουν εἰς αὐτὴν τὴν παλαιότεραν βάσιν, παρ' ἄλλου πάλιν, ὅτι ἡ θέσις, εἰς ἣν ἦτο ἡ βάσις, ἤλλαξε, ὅταν αὕτη ἀνεγέρθη κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα καὶ διὰ τοῦτο ἐταράχθη καὶ ἡ διάταξις τῶν διστίχων. Ἀρχικῶς τὸ μνημεῖον δὲν ἴστατο πρὸ τῆς ἀντηρίδος τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς ἣν ἐκρέμαντο αἱ πέδαι τῶν αἰχμαλώτων ἀλλὰ πρὸ τοῦ προπύλου τῆς Ἀκροπόλεως. Βραδύτερον, ὅταν, συνεπέα τῆς πυρκαϊᾶς τῶν Περσῶν ἐβλάφθησαν αἱ πέδαι, ἐτέθη ἐκεῖ νέον μνημεῖον μὲ τὸ νέον διστίχον. Ἀλλὰ τὴν ὥρην γίνεαι γενικῶς ἀποδεκτόν, ὅτι τὸ τέθριππον ἴστατο πάντοτε ἐγγὺς τοῦ ἀγάλματος τῆς Προμάχου καὶ ὅτι ἤλλαξαν οἱ στίχοι, ἐπειδὴ τὰ διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ μνημείου χρήματα δὲν κατεβλήθησαν ἐκ τῶν λυτῶν. Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, ἐνταῦθα ἔχομεν σαφὲς καὶ εὐγλωττον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀφοῦ ὁ Ἡρόδοτος ὄχι μόνον εἶδε τὴν επιγραφὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντέγραψε. Μελέτη τῶν επιγραφῶν ἀφ' ἐνός, τοπογραφία καὶ ἀρχαιολογία ἀφ' ἑτέρου, παρέσχον εἰς ἡμᾶς ἀπὸ κοινοῦ τὴν εἰκόνα τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Περικλέους, ὅπως θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀναπαραστήσῃ ταύτην εἰς ἀρχαιολόγος καὶ ἐν ταυτῷ ἀρχιτέκτων.

Δυστυχῶς δὲν εἴμεθα πάντοτε τόσον εὐτυχεῖς, ὥστε νὰ ἔχωμεν ἕνα αὐτόπτην μάρτυρα τῆς ἀξιπιστίας τοῦ Ἡροδότου, ὅστις περιγράφει ὄχι μόνον τὸ μνημεῖον, τὴν θέσιν εἰς ἣν τοῦτο ἴστατο καὶ τὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεώς του, ἀλλὰ καὶ τὴν επιγραφὴν ἀκόμη ἀντιγράφει καὶ μᾶς παραδίδει. Καὶ εἰς τὴν προκειμένην ἐν τούτοις περιπτώσιν εἴμεθα ἀπαιτητικοὶ καὶ μεμψιμοιροῦμεν, διότι δὲν ἔχομεν ἀκριβῆ γνώσιν τῶν ἀσφαλῶς ὠραίων γλυπτῶν, αἵτινα ἦσαν ἄλλοτε ἐπὶ τῶν βάσεων. Διὰ τοῦτο θὰ εἶχε θέσιν νὰ μνημονευθῇ ἐν ἄλλο παράδειγμα, δι' οὗ θὰ καταδειχθῇ ἐναργέστερον ἡ θέσις ἔναντι ἀλλήλων γλυπτῶν καὶ επιγραφῆς.

Ἡδη ἀπὸ 100 καὶ πλέον ἐτῶν ἔχουν ἀναγνωρισθῇ τὰ Ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα τῶν περιφρήμων ἀνδριάντων τῶν τυραννοκτόνων, οἱ ὁποῖοι ἴσταντο

ἄλλοτε εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἀνεγνωρίσθησαν δὲ καὶ ἄλλα ἀντίγραφα καὶ ἀπεικονίσεις ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἀγγείων (*Brunnsaker, The Tyrant-Slayers*). Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον κατὰ κύριον λόγον ἀνησχόλει τοὺς ἀρχαιολόγους, ἦτο ἡ θέσις ἐκάστης τῶν εἰς τὸ σύμπλεγμα μορφῶν, αἰτινες ὡς ἀντίγραφα εἶχον ποιηθῇ μεμονωμένως, διότι εἰς τὰς ἀπεικονίσεις ἄλλοτε μὲν προσέχει ὁ πλήρης ἐπιθετικότητος Ἀριστογείτων, ἄλλοτε δὲ ὁ νεανικώτερός Ἀρμόδιος. Αἱ ἀνακύπτουσαι σχετικαὶ δυσχέρειαι ἀφεώρων εἰς τὸ ἂν οἱ δύο ἀνδριάντες ἦσαν πολὺ πλησίον ἀλλήλων ἢ ὁ εἰς μακρότερα ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ ποῖα ἦτο ἡ κυρία ὄψις των. Διὰ τὴν βάσιν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς δὲν ἐγεννήθη ζήτημα, καὶ δικαίως, διότι φαίνεται ὅτι περὶ τούτου δὲν ἦτο τίποτε γνωστόν, παρὰ τὸ ὅτι τὸ σύμπλεγμα ἀπεικονίζεται μὲ τὴν βάσιν του ἐπὶ ἐνὸς τοῦλάχιστον ἀγγείου καὶ παρὰ τὸ ὅτι ὁ Ἡφαιστίων ἀναφέρει ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδου, ὅπερ ἀφορᾷ σαφῶς εἰς τὸν Ἀρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα. Οἱ ἔρευνηταὶ τῶν κειμένων εἶδον τοῦτο ὡς ποίημα μᾶλλον ἢ ὡς ἐπίγραμμα ἐπὶ λίθου· εἰς τὴν πραγματικότητα δὲ ἔλλείπουν αἱ λεπτομέρειαι, τὰς ὁποίας ἀναμένομεν εἰς μίαν ἀναθηματικὴν ἢ τιμητικὴν περιεχομένου ἐπιγραφὴν. Ὅλα αὐτὰ ὅμως μετεβλήθησαν, ὅταν, κατὰ τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1936, εὐρέθη εἰς τὰς παρὰ τῶν Ἀμερικανῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀγορᾷ διενεργουμένους ἀνασκαφὰς ἡ προσθία δεξιὰ γωνία βάσεως, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμέναι εἰς δύο στίχους οἱ τελευταῖαι λέξεις δύο πενταμέτρων¹. Εἰς τὸν πρῶτον ἀνεγινώσκετο εὐκρινῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρμοδίου. Εἰς τὴν δημοσίευσιν, ἡ ὁποία ἠκολούθησεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους, ὁ καθηγητὴς Meritt συνεπλήρωσε τὸ πρῶτον δίστιχον μὲ βάσιν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡφαιστίνως ἀναφερόμενον ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδου καὶ παρεδέχθη, ὅτι εἰς τὸ δεῦτερον δίστιχον, τὸ ὁποῖον, καθὼς καὶ τὸ πρῶτον, ἦτο γραμμένον εἰς ἓνα καὶ μόνον στίχον, περιεγράφετο διεξοδικώτερον καὶ ἐξυμνεῖτο ἡ πράξις τῶν δύο ἡρώων, τῶν ἐλευθερωτῶν τῆς πατρίδος των.

Ἡ εὐρεσις τοῦ τεμαχίου τούτου ἐπιγραφῆς, ἥτις ἀναμφιβόλως ἀνῆκεν εἰς μνημεῖον τῶν τυραννοκτόνων, συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ ἀνακύψουν περισσότερα προβλήματα, χωρὶς νὰ ἐπιλύσῃ οὐδὲν ἐκ τῶν ἤδη ὑφισταμένων. Ἐνῶ, ἐπὶ παραδείγματι, αἱ ἐνεπίγραφοι βάσεις τοῦ τεθρίπλου εἶχον πλάτος τριῶν περίπου μέτρων καὶ συνίσταντο ἐκάστη ἐκ δύο λίθων, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν βάσιν τῶν τυραννοκτόνων φθάνομεν μόλις εἰς τὸ 1,70 μ., ὅσον ἀκριβῶς ἀρκεῖ δι' ἓνα μόνον λίθον. Δὲν ἐπαρκεῖ συνεπῶς δι' ἀμφοτέρους τοὺς ἀνδριάντας, τοποθετημένους τὸν ἓνα παρὰ τὸν ἄλλον, διότι μετροῦν περισσότερον ἀπὸ ἓν μέτρον. Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς στάσεως τῶν ἀνδριάντων παραμένει ἄλυτον. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιγραφὴ, ἐξυμνοῦσα τὴν πολιτικοῦ χαρακτῆρος πρᾶξιν τῶν τυραννοκτόνων, δημιουργεῖ χρονολογικὸν πρό-

1. SEG 10, ἀρ. 320.

βλημα, διότι μετὰ δυσκολίας γίνεται ἀποδεκτόν, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο συνεισέθη εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, ὅταν ὅλοι ἐγνώριζον, ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Ἰππάρχου δὲν παρεμέρισε τὴν τυραννίδα, ἀλλ' ἀντιθέτως ὥξυνε τὴν τυραννικὴν συμπεριφορὰν τοῦ Ἰππίου. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἐπίγραμμά μας ἀνήκῃ εἰς χρονικὴν περίοδον, καθ' ἣν οἱ τυραννοκτόνοι ἐτιμῶντο ὡς ἀπελευθερωταὶ τῶν Ἀθηναίων, αὕτη εἶναι ἐκείνη τῆς ἀνιδρύσεως τῶν νέων ἀνδριάντων, ἥτοι τὸ ἔτος καθ' ὃ ἦτο ἄρχων ὁ Ἀδείμαντος ἐν Ἀθήναις (477 π.Χ.), ὅταν κατὰ ταῦτα ὄχι μόνον νέοι ἀνδριάντες εἶχον γίνεαι ἀπὸ τὸν Κρίτιον καὶ Νησιώτην, ἀλλὰ καὶ νέον ἐπίγραμμα. Διότι, καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἀνήκῃ εἰς τὸ παλαιότερον σύμπλεγμα, τοῦ Ἀντήνορος, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, ἀλλ' εἰς τὸν 5ον καὶ δὴ εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ὅταν οἱ Ἀθηνοῖοι ἔλαβον μέτρα κατὰ τῶν φίλων τῶν τυράννων καὶ ἀπέστεργον νὰ παραδεχθοῦν, ὅτι ἐχρεώσονται τὴν ἐλευθερίαν των εἰς τοὺς Σπαρτιάτας. Τότε θὰ ἀνεφάνη ἡ προσωπολατρεία τοῦ Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος ὡς ἡρώων τῆς ἐλευθερίας καὶ οὔτε ὁ Ἡρόδοτος ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ Θουκυδίδης ἠδύναντο νὰ ἐξασθενήσουν τὴν λαϊκὴν καὶ πατριωτικὴν ταύτην παράδοσιν. Ἐνώπιόν μας προβάλλει τὸ ἐρώτημα: ἀνήκει εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον μόνον σύμπλεγμα τὸ ἐπίγραμμα, ὡς καὶ πότε ἐποιήθη καὶ ἰδρῦθη τὸ πρῶτον σύμπλεγμα;

Προσφάτως πάλιν ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ συμπλήρωσις αὕτη τῆς ἐπιγραφῆς ἐξ ἀφορισῆς νέου εὐρήματος. Εἰς μίαν σειρὰν ἐπιγραμμάτων, αἵτινα κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν ἐχαράχθησαν εἰς Χίον¹, ὑπάρχει καὶ ἓν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς τοὺς τυραννοκτόνους, ἀφοῦ ὁ δεύτερος στίχος του, ὁ περιέχων τὸ πεντάμετρον, ἀρχεται μὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀριστογείτονος, ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὸ ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Ἡφαιστίων. Εἰς τὸ δεύτερον ἐξάμετρον ἀναγινώσκομεν, ὅτι οἱ ὑμνούμενοι ἄνδρες ἐφόνευσαν ἓνα τύραννον· τὸ δεύτερον πάλιν πεντάμετρον ἀρχεται μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι οὗτοι ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των. Ἐρωτᾶται λοιπὸν, μήπως πρόκειται ἐνταῦθα δι' ἓν τῶν παλαιῶν ἐπιγραμμάτων διὰ τοὺς τυραννοκτόνους, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἢ ἀπὸ τὸ ταφικὸν μνημεῖόν των ἢ ἀπὸ τοὺς ἐν τῇ Ἀγορᾷ ἀνδριάντας των, τοὺς παλαιούς ἢ τοὺς νεωτέρους; Ἐὰν ἀποδεχθῶμεν τὴν ἐν προκειμένῳ προταθεῖσαν συμπλήρωσιν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν, μήπως τὸ ἐπίγραμμα τῆς Χίου εἶναι τὸ ἴδιον μὲ ἐκεῖνο, οὗτινος τμῆμα εὐρέθη ἐν Ἀθήναις; Διότι, ἀντί

πατρίδα γῆν ἔθεσαν

θὰ ἦτο δυνατόν, παρὰ τοὺς προηγουμένους πληθυντικούς, νὰ συμπληρώσωμεν ἐξ ἴσου καλῶς *πατρίδα γῆν ἔθετην* ὥστε νὰ συμπληρωθοῦν ἀμοιβαίως

1. SEG 16, ἀρ. 497 καὶ 17, ἀρ. 392.

τὰ δύο τεμάχια. Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἴσου δυνατὸν ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐκ Χίου ἐπιγράμματος ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν ἔμμετρον ἐπιγραφὴν τοῦ παλαιοτέρου μνημείου, τοῦ Ἀντήνορος, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἀνεφέρετο περὶ πολιτικῆς ἀπελευθερώσεως.

Κατεδείχθη ἀνωτέρω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σχηματίσωμεν σαφῇ καὶ ἀκριβῇ παράστασιν τοῦ ὅλου μνημείου, διότι δὲν κατορθώθη νὰ συνδεθῶσιν ἀσφαλῶς πρὸς ἄλληλα τὸ μνημεῖον τέχνης καὶ ἡ ἐπιγραφή, παρὰ τὸ ἀφθονον δὲ σχετικῶς ὑλικόν, παραμένουν χωρὶς ἀπάντησιν πολλὰ ἐρωτήματα. Ἐδῶ τοῦλάχιστον εἴμεθα βέβαιοι διὰ τὸν ποιήσαντα τοὺς ἀνδριάντας, ἄλλ' εἰς ἄλλην περίπτωσιν περιεσώθη δλόκληρον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἐποχὴν του ἦτο περίφημον, ὃ κατασκευαστὴς του ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ μετὰ βεβαιότητος¹.

Ἦδη ἐπὶ ὥραϊας ἐρυθρομόρφου οἰνοχόης τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἔχομεν τὴν παράστασιν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ κίονος· πρὸ ταύτης ἀνὴρ γενειοφόρος ἴσταιται καὶ ἀτενίζει τὴν θεὰν μετὰ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ. Εἰς τὴν ἰδίαν στάσιν παρίσταται ἡ θεὰ ἐπὶ σειρᾷ ἀγγείων, ἐξ οὗ καταδεικνύεται πόσον περίφημον θὰ ὑπῆρξε τὸ ἄγαλμα τοῦτο. Ὑπολείπεται νὰ προσθέσωμεν ἐν ἀκόμῃ, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεὰ παρίστατο μαζὶ μὲ τὸν Ἑρμῆν. Ἐν προκειμένῳ διαφαίνεται, ὅτι ὁ ἀγγειογράφος εἶχεν ὡς πρότυπὸν του ἄγαλμα, θὰ καταδειχθῇ ἐν τούτοις, μόλις ἀντικρύσωμεν τὸ πρωτότυπον, τὸ περίφημον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἐτῶν ἥδη ἔχει ἀναγνωρισθῇ τὸ πρότυπον τῶν ἀγγειογράφων. Αὐτὸ τὸ ἀριστούργημα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ἥσκησεν ἐπίδρασιν ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἀγγειογράφων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνδριαντοποιῶν, εὐκόλως δὲ ἀναγνωρίζει τις, ὅτι ἐδῶ ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ πρότυπον τῆς καλουμένης «Σκεπτομένης» Ἀθηνᾶς, ὡς καὶ τοῦ περιφήμου ἀγάλματος τοῦ Φειδίου, τῆς Λημνίας, τῆς Προμάχου καὶ μάλιστα τῆς Παρθένου. Ἴσως μάλιστα εἰς αὐτὸ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς θὰ πρᾶπει νὰ ἴδωμεν τὸ ἄγαλμα τοῦ Φειδίου, περὶ τοῦ οὐοίου ὃ Τζέτζης² διηγῆται τὴν ἀκόλουθον ἱστορίαν:

*Ἐπεὶ δ' ἐδέξέ ποτε δῆμῳ τῷ Ἀθηναίων
 δύο τινα ἀγάλματα τῇ Ἀθηνᾷ ποιῆσαι,
 ἐπὶ κίωνων ὑψηλῶν μέλλοντα σχεῖν τὴν βάσιν,
 ἄμφω ἐδημιούργησαν τῷ δήμῳ κελευσθέντες,
 τῶν οὖν ὃ Ἀλκαμένης μὲν, τύπῳ θεᾶς παρθένου
 λεπτόν ὁμοῦ εἰργάζετο καὶ γυναικεῖον τοῦτο.
 Ὁ δὲ Φειδίας ὀπτικὸς τελῶν καὶ γεωμέτρης,*

1. *Dedications*, ἀρ. 22.

2. Χιλ. VIII 193, σ. 340 - 369.

καὶ συνιῖς σμικρότατα φαίνεσθαι τὰ ἐν ὄφει,
 ἐποίησε τὸ ἄγαλμα ἀνεωγὸς τὰ χεῖλη,
 τοὺς μυζωτήρας τε αὐτοῦ ἔχον ἀνεσπασμένους,
 καὶ τὰλλα πρὸς ἀνάλογον ἔφρους τοῦ τῶν κίωνων.
 Ἔδοξε κρεῖττον τοῦ λοιποῦ τὸ Ἀλκαμένους εἶναι,
 Φειδίας ἐκινδύνευσε βληθῆναι δὲ τοῖς λίθοις.
 Ὡς ἦρθη τὰ ἀγάλματα καὶ κίοσι ἐστάθη
 καὶ πᾶσι διὰ στόματος λοιπὸν ἦν ὁ Φειδίας.
 Τὸ Ἀλκαμένους γελαστὸν καὶ γέλως Ἀλκαμένης.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἡμετέρου ἀγάλματος δὲν ἐσώθη δυστυχῶς καὶ δὲν δυνά-
 νάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Τζέτζου ἀναφερόμενον ἀνέκδο-
 τον ἀφορᾷ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἄγαλμα, ὅτι ὅμως ἴστατο ἐπὶ κίονος δύνα-
 ται νὰ ἀποδειχθῇ, διότι ἡ πλίνθος του ἀρμόζει ἀκριβῶς εἰς τὸν τόμον ἐπὶ
 τῆς ὀριζοντίας πλευρᾶς ὥραίου μαρμαρίνου κιονοκράνου, ὅπερ ἔχει εὐρεθῇ
 ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπίσης. Τοῦτο πάλιν τὸ κιονόκρανον δύναται νὰ τεθῇ
 μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ κίονος, ὅστις φέρει ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα καὶ ὑπο-
 γραφὴν καλλιτέχνου. Ὁ ἀναθέτης εἶναι ὁ ἄλλως ἄγνωστος Ἀγγέλitos, ὅστις
 ἀπηθανάτισε τὸ ἀνάθημά του μὲ ὥραϊον ἐπίγραμμα, οὐτινος μόνον ἡ ἀρχὴ
 τοῦ ἑξαμέτρου καὶ τοῦ πενταμέτρου περιεσώθησαν. Ἀλλ' ὁ ποιήσας καλλι-
 τέχνης εἶναι ὁ ἄλλως ὄχι τελείως ἄγνωστος Εὐήνωρ, τὸν ὁποῖον ὁ Πλίνιος
 ἀναφέρει ὡς ζωγράφον ἀκμάσαντα κατὰ τὴν 90ὴν Ὀλυμπιάδα, πολὺ μετα-
 γενεστέως βεβαίως. Τοῦ Εὐήνωρος σφύζονται τρεῖς ὑπογραφαί, καὶ αἱ τρεῖς
 δὲ προέρχονται ἐξ Ἀκροπόλεως¹. Εἰς μὲ ὥραιās ραβδώσεις κίων διέσωσεν
 ἀκόμη καὶ τὸ κιονόκρανον, μὲ τὸ ἀνάθημα δὲ τοῦτο τοῦ Κίρωνος δύναται
 νὰ σχετισθῇ τὸ κάτω μέρος κόρης, τῆς ὁποίας ἡ πλίνθος εἰσέρχεται ἀκριβῶς
 εἰς τὸν τόμον ἐπὶ τῆς ἄνω πλευρᾶς τοῦ κιονοκράνου. Εἶναι ἄξιον παρατη-
 ρήσεως, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εὐρίσκετο εἰς τὸ ὀπίσθιον τῆς Κόρης, τοῦτο δὲ
 σημαίνει ὅτι ἡ κόρη ἴστατο κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ θεατὴς νὰ τὴν
 βλέπῃ μόνον ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἵσως ἐστραμμένην πρὸς βωμὸν ἢ ἄγαλμα θεοῦ.
 Ἀπὸ τὴν τρίτην ὑπογραφὴν τοῦ Εὐήνωρος ἐλλεῖπει ἡ ἀναθηματικὴ ἐπι-
 γραφή, ἀλλὰ τὸ κιονόκρανον δύναται νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ κίονος καὶ ἀρμόζει
 ἐπακριβῶς, ἀφοῦ καὶ ὁ μόλυβδος ἀκόμη, ὅστις συνέδεε κίονα καὶ κιονόκρα-
 νον, εἰσέτι σφύζεται. Ἐὰν προσέξωμεν παρ' ἄλληλα τὰ τρία ταῦτα κιονό-
 κρανα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τοῦ Εὐήνωρος, διαπιστοῦ-
 μεν, ὅτι τὰ μνημεῖα ταῦτα ἔγιναν περὶ τὸ 480 π.Χ. καὶ ὅτι τὸ ἀνάθημα
 τοῦ Ἀγγέλitos εἶναι τὸ νεώτερον τῶν τριῶν. Εἰς τὴν ἰδίαν διαπίστωσιν,
 ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατὰταξιν καὶ χρονολόγησιν, ἤγαγεν ἡ μελέτη τῶν

1. *Dedications*, ἀρ. 14, 22, 23.

κιονοκράνων' ἐπὶ πλεόν, αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν, ὡς καὶ τὰ περιωθέντα καὶ μὲ τὰ κιονόκρανα συνδεόμενα γλυπτὰ, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἐπόψεως ταύτης. Ἐντύπωσιν ἐν τούτοις προκαλεῖ, ὅτι ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀγγελίτου δὲν ἔχει χαραχθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιον, ἐκεῖνον ὅστις ἔχαραξε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ καλλιτέχνου, ἐνῷ ὅλοι αἱ ὑπογραφαὶ φαίνεται νὰ ἔχωσι χαραχθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιον τεχνίτην. Ἐπειδὴ ἐπίσης τὰ τεμάχια γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὸ ἀνάθημα τοῦ Κίρωνος, δεικνύουν ἐντελῶς διάφορον τεχνοτροπίαν ἀπὸ ἐκείνην τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, θὰ ἡδυνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Εὐήνορος ἐργάζοντο καὶ ἄλλοι καλλιτέχναι καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀγγελίτου δὲν προέρχεται ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἰδίου τοῦ Εὐήνορος, ἀλλὰ ὑπὸ ἐνὸς μαθητοῦ του. Ἐπανερχόμεθα οὕτως εἰς τὸ ἐνδεχόμενον, ὅτι ἐν προκειμένῳ ἔχομεν ἀριστούργημα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ὅπερ ἐπιδρᾷ ἐντόνως ἐπὶ τῶν παραστάσεων τῆς Ἀθηνᾶς τῆς ἐπομένης γενεᾶς καὶ ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Φειδιακῆς τεχνοτροπίας καὶ ἴσως μάλιστα προέρχεται ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ νεαροῦ Φειδίου.

Ἀναφέρομεν ἀκόμη ἐν παράδειγμα, προτοῦ ἀνακεφαλαιώσωμεν συνοπτικῶς τὰ κοινὰ θέματα ἐπιγραφικῆς καὶ ἀρχαιολογίας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν εἴχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν μνημεῖον τὸ ὁποῖον εἶχε περιγραφῆ ἀπὸ σύγχρονόν του' τῆς ἐνεπιγράφου βάσεως τούτου ἡδυνήθημεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τμήματα τῆς ἀρχικῆς, ὡς καὶ μιᾶς κάπως ὑστερωτέρας δευτέρας ἀνιδρύσεώς του. Ἠκολούθησε περίφημον μνημεῖον, τὰ γλυπτὰ τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζονται εἰς μεταγενέστερα ἀντίγραφα καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεπίγραφον βᾶσιν τοῦ ὁποίου ἐσώθη τεμάχιον. Τέλος ἐδοκιμάσαμεν νὰ συνδέσωμεν μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν ἐν σχεδὸν πλήρως διασωθὲν μνημεῖον. Νῦν ἀκολουθεῖ ὡς τελευταῖον παράδειγμα μνημεῖον, γνωστὸν ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν μόνον παράδοσιν, τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἐπιγραφικοὶ δι' εὐνοήτους λόγους δὲν ἐπρόσεξαν καὶ δὲν ἔδωσαν εἰς αὐτὸ σημασίαν.

Εἰς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Αἰσχίνου (I 39) ἀναφέρει μνημεῖον τῶν τριᾶκοντα τυράννων: *Κριτίου γὰρ ἐνὸς τῶν λ' ἀποθανόντος ἐπέστησαν τῷ μνηματι Ὀλιγαρχίαν δᾶδα κατέχουσιν καὶ ὑφάπτουσιν Δημοκρατίαν, καὶ ἐπέγραψαν τάδε:*

*Μνήμα τόδ' ἔστ' ἀνδρῶν ἀγαθῶν, οἳ τὸν κατάρατον
Δῆμον Ἀθηναίων ὀλίγον χρόνον ἔβριος ἔσχον.*

Ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ Κριτίας ἔπεσε μαχόμενος τὸν χειμῶνα τοῦ 404/3. Μετὰ τούτου ἔπεσαν ὁ Ἰππόμαχος καὶ ὁ Χαρμίδης, ὡς καὶ 70 περίπου ἄλλοι. Οἱ ὑπὸ τὸν Θρασύβουλον πατριῶται ἔλαβον τὰ ὅπλα τῶν φονευθέντων, ἐσεβάσθησαν ὅμως κατὰ τὰ ἄλλα τοὺς νεκρούς, διότι ἐπρόκειτο περὶ συμπολι-

τῶν τῶν ἀπέδωσαν μάλιστα τούτους εἰς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις οἱ τριάκοντα ἀπεσύρθησαν πάραυτα εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπομένην ἔσπευσαν εἰς τὴν Ἑλευσίνα, εἶναι εὐλογος ἡ σκέψις, ὅτι ἡ ταφή τῶν φονευθέντων ἴσως νὰ ἔγινεν εἰς τὴν Ἑλευσίνα. Ἐκεῖ λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἀνάγλυφον τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ παρίστανται δύο γυναικεῖαι μορφαὶ κρατοῦσαι δᾶδας. Ἡ μία ἔχει τὴν δᾶδα ἐστραμμένην πρὸς τὰ κάτω, ἡ ἄλλη χώνει τὴν δᾶδα εἰς πυράν. Τοιαῦται παραστάσεις δὲν θὰ ἑλλείπουν ἐκεῖθεν, ἄλλο θέμα ἐν τούτοις ἂν εἶναι ἀμφίβολος ἡ συσχέτισίς των πρὸς τὴν Ὀλιγαρχίαν καὶ τὴν Δημοκρατίαν. Τὸ ἐπιγράμμα θὰ προεκάλεσε μεγάλην ἀναστάτῳσιν, διότι θὰ ἦτο ἀκατανόητον, ὅτι τοιαῦτα βαρεῖται φράσεις, ὡς κατὰ ρατος, ἀναφερομένη εἰς τὸν δῆμον, καὶ ὕβρις, ὡς χαρακτηριστικὴ λέξις διὰ τὴν Δημοκρατίαν, ἀφῆθησαν νὰ ἀναγινώσκωνται ἐπὶ αἰττικῷ μνημείου. Μοῦ φαίνεται μάλιστα ὡς πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ μνημεῖον ἢ τοῦλάχιστον ἢ ζωηρὰ ἀνάμνησίς του διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἀφοῦ ἔλαβε θέσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῶν αἰθιδογράφων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, κατ' ἐμὴν γνώμην, προέρχεται ἡ ἀξιοπρόσεκτος πληροφορία τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Αἰσχίνου. Ἀνεκτίθη οὕτω διὰ τὴν ἐπιστήμην ἀξιόλογον μνημεῖον τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, νῦν δὲ ἀρχαιολόγοι καὶ ἐπιγραφικοὶ ἄς συνεργασθῶν διὰ νὰ ἀνεύρουν τοῦτο ἢ νὰ τὸ ἀναπαραστήσουν βάσει σφζομένων ἀναλόγων.

Καὶ ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα τῆς βραχείας ἐρεύνης μας ἃς στραφῶμεν πρὸς τὴν ἀρχὴν μὲ τὰς βασικὰς παρατηρήσεις τῆς. Τώρα ἐν τούτοις δὲν θὰ καθορίσωμεν τὰς γενικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ θὰ διαλευκάνωμεν τὰ θέματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ τῶν δεδομένων παραδειγμάτων, ὥστε νὰ μὴ διαφεύγῃ ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴν ὁ σκοπὸς τῶν προσπαθειῶν του· ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος εἶναι νὰ κατανοήσωμεν τὸ μνημεῖον ἐντὸς τῶν τοπογραφικῶν, ἱστορικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ὁρίων του. Ἐὰν πρόκειται διὰ γραπτὴν μαρτυρίαν, δι' ἐν θεμέλιον, δι' ἐπιγραφὴν, διὰ γλυπτόν, ἢ εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις μόνον διὰ μικρὸν τεμάχιον, ἢ τέλος ἀσαφῆ περιγραφὴν τοῦ ὅλου, ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι πρῶτον θὰ σχηματίσῃ ὁ ἴδιος σαφῆ παράστασιν τοῦ ἀρχικοῦ μνημείου, ἔπειτα δὲ μὲ ἐπιχειρήματα καὶ παράλληλα θὰ ἀποδείξῃ καὶ θὰ κάμῃ πιστευτὴν τὴν παράστασιν, ἣν ἔσχημάτισε. Θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ καταδείξωμεν, τί ἔχει νὰ ἐπιτελεσθῇ ἀκόμη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν καὶ πόσα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα τῶν περιωθέντων μνημείων δὲν ἔτυχον εἰσέτι ἱκανοποιητικῆς σπουδῆς. Ὁ μελλοντικὸς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαιότητος δὲν θὰ πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ εἰδικεύηται τοῦ λοιποῦ εἰς βοηθητικὰς κλάδους, ἀλλ' ὀφείλει, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ, νὰ καταβάλλῃ φροντίδα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φιλολογίας, τῶν ἀνασκαφῶν, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ φυσικῇ τῷ λόγῳ τῆς ἐπιγραφικῆς.

Δυστυχῶς οὕτε οἱ ἐπιγραφικοὶ οὕτε οἱ ἀρχαιολόγοι δεικνύουν πολλὴν

κατανόησιν διὰ τὰς ἀνωτέρω διαπιστώσεις. Εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν ὑπάρχουν ἀκόμη ἐρωτήματα χρῆζοντα ἀπαντήσεως, ἀφορῶν δὲ ταῦτα εἰς τεχνικά, καλλιτεχνικά καὶ αἰσθητικά θέματα. Ἡ συλλογὴ ὁμοειδῶν ἔργων τέχνης προέχει τῆς μελέτης μεμονωμένων μνημείων, ἀποψις, ἡ ὁποία ἔχει τοὺς λόγους καὶ τὴν δικαιολογίαν της. Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἦτο καὶ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ τακτοποιηθῶν τὰ γλυπτὰ καὶ ἀνάγλυφα, ἅτινα ἔχομεν, ὥς καὶ νὰ διαχωρίσωμεν τοὺς τύπους παραστάσεων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἕκαστον ἔργον τέχνης νὰ τακτοποιῇται καὶ νὰ ἀνευρίσκηται εὐκόλως. Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο ἴσως προτιμότερον, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων, μικρῶν χαλκίνων, νομισμάτων καὶ παρομοίων ἀντικειμένων, νὰ μὴ συζητῶμεν περὶ ἰδιαιτέρων ἔργων τέχνης, ἀλλὰ περὶ ἐιδικῶν κατηγοριῶν, ἀφοῦ ἡ ἀρχαιολογία, καὶ δὴ ὁ κλάδος της, ὅστις ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ἀσχολεῖται περισσότερον μὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἢ μὲ τὰ ἐρείπια μεμονωμένων μνημείων. Τοιαῦτα ἐν τούτοις διευκρινήσεις δὲν ἀποτελοῦν δικαιολογίαν καὶ ἀκριβῶς ὁ ἀνασκάπτων ἀρχαιολόγος εἶναι ἐκείνος ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀναμένεται μία βαθυτέρα κατανόησις τοῦ μνημείου. Τέλος καὶ ἐν συμπεράσματι, τὰ μεγάλα ἱερὰ τῶν Δελφῶν, τῆς Ὀλυμπίας, τῆς Δήλου καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἦσαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πλήρη μνημείων, τῶν ὁποίων ἐρείπια περιεσώθησαν. Ταῦτα δὲν εἶναι μόνον θεμέλια, βάσεις ἢ τεμάχια ἔργων τέχνης, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀντίγραφα καὶ ἀπομιμήσεις τῶν κατόπιν χρόνων, ἰδίως τῶν ρωμαϊκῶν. Δηλαδὴ δι' ἕκαστον νῦν εἰς Μουσεῖον ἀποκείμενον ἔργον τέχνης ὑπῆρχεν ἄλλοτε μία θέσις, εἰς ἣν τὸ ἔργον τοῦτο τέχνης ἦτο ἐν μνημείον, συχνὰ μάλιστα δύο θέσεις, ἡ μία εἰς ἣν ἦτο τὸ πρωτότυπον, ἡ ἄλλη εἰς ἣν εὕρισκετο τὸ ἀντίγραφον ἢ ἡ ἀπομίμησις του. Τὰ πρῶτα κατὰ ταῦτα σχετικὰ ἐρωτήματα, ἅτινα χρῆζουσιν ἀπαντήσεως, εἶναι, εἰς ποῖον μέρος καὶ κατὰ ποῖον τρόπον ἦτο ἐκτεθειμένον τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ πρωτότυπόν του, πότε ἔγινε, ἀπὸ ποῖον καὶ διὰ τίνα σκοπόν. Ἀντιστρόφως, ὁ ἀνασκαφεὺς πρέπει νὰ διερωτηθῇ, τί ἔχει συμβῇ μὲ τὰ μνημεῖα, τῶν ὁποίων εὔρε τὰ θεμέλια, ποίαν μορφήν εἶχον ἄλλοτε, καὶ ἂν κατὰ τίνα τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ τὴν καθορίσῃ. Αὐτὸ τὸ ἐρωτηματολόγιον ἀνοίγει ἐνίοτε τοὺς ὀφθαλμούς, γενικῶς ὅμως δεῦναι τὸ βλέμμα καὶ καθιστᾷ τοῦτο ἱκανώτερον εἰς διαπίστωσιν λεπτομερειῶν, ἀπὸ τοιαύτας δὲ λεπτομερείας εἶναι δυνατόν ἡ ἀνασταστικὴ ἱκανότης μας νὰ ἀποκαταστήσῃ ὁλόκληρα μνημεῖα, ὥς συνέβη μὲ τὰς ἀνασκαφάς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας.

Εἰς αὐτὰς τὰς προσπάθειάς συχνὰ ὁ ἀρχαιολόγος προπορεύεται τοῦ ἐπιγραφικοῦ. Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον, ἡ ἐπιγραφὴ συχνὰ δὲν εἶναι περισσότερόν τι ἀπὸ ἐν κείμενον, πάντως σπανίως κάτι περισσότερον ἀπὸ ἓνα ἐπιγεγραμμένον λίθον. Ὅτι ὁ λίθος οὗτος εὕρισκεται μὲν σήμερον ἐπὶ τοῦ κονισαλέου ρυμοῦ τοῦ Μουσείου, εἶχεν ὅμως ἄλλοτε περιβλεπτον θέσιν ὑπὸ τὸν λαμπρὸν ἥλιον εἰς Ἱερὸν τι ἢ τὴν Ἀγορὰν μιᾶς πόλεως ἢ ὅτι τέλος

εἷς τι νεκροταφεῖον διέσφζεν εἰς συγγενεῖς τὴν μνήμην προσφιλοῦς νεκροῦ, αὐτὰ λησμονοῦνται εὐθύς ὡς ἐγκύψῃ εἰς τὸ ἄφυχον corpus τῶν ἐπιγραφῶν. Ἐν προκειμένῳ ὑπάρχει ἀκόμη εὐρὺ πεδῖον δράσεως, δὲν πρέπει δὲ νὰ περιοριζώμεθα εἰς μόνην τὴν ἀποκατάστασιν μεμονωμένων καὶ σχετικῶς καλῶς διατηρουμένων ἐπιγραφικῶν μνημείων. Ὅταν θεωρήσωμεν ἐπιμελῶς καὶ συλλάβωμεν καλῶς τὰς ἐπὶ μέρους λεπτομερείας ἐνὸς μνημείου, τότε ἀναγνωρίζομεν εὐκόλως εἰς μικρὰ τεμάχια, τὰ τμήματα ὁμοίων μνημείων, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ τὰ τεμάχια διασφύζον ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφὰς ἢ ὄχι. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακτήσωμεν ομάδας μνημείων, τὰ ὁποῖα συνίσταντο ἀπὸ ὁμοία ἐπὶ μέρους τμήματα. Ἐνίοτε ἐξικνεῖται τόσον μακρὰν αὐτὴ ἡ ὁμοιότης γραμμάτων, διατάξεως τούτων, διαμορφώσεως τῆς ἐπιφανείας, τῶν μέτρων καὶ ἀναλογιῶν καὶ τῶν ἐν γένει μορφῶν, ὥστε νὰ ἀποδίδωνται δύο ἢ καὶ περισσότερα μνημεῖα εἰς τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον ἢ καὶ τὸν ἴδιον καλλιτέχνην· ὅταν δὲ ἐν τῶν μνημείων τούτων φέρῃ ὑπογραφὴν, τότε ὁ προσεκτικὸς καὶ ἀρχαιολογικῶς κατηρτισμένος ἐπιγραφικὸς, παρέχει εἰς τὸν ἀρχαιολόγον, ὅστις ἀσχολεῖται μὲ τὴν τέχνην, ἀσφαλεῖς βάσεις, ἵνα ἐπιχειρήσῃ νὰ θέσῃ ἐπὶ τῶν ἐπιγεγραμμένων βάσεων τὰ ἔργα τέχνης.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῖνης εὐρίσκεται ὄχι τὸ σύνολον ὁμοειδῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων, ὡς ἐπιγραφῶν, πλίνθων, γλυπτῶν κλπ., ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ μνημεῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀναπαράστασις, κατανόησις καὶ θαυμασμὸς ἦσαν ἄξια τοῦ ἀναλωθέντος χρόνου καὶ κόπου.

II

Η ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΝΗΜΕΙΟΝ

Ἐκάστη ἐπιγραφὴ εἶναι ἐν ἱστορικὸν μνημεῖον, διότι σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ γνωστοποιῇ ἐν περιστατικόν, ὅπερ ἔγινεν ἢ θὰ γίνῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνίδρυσις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἱστορικὸν περιστατικόν, ἡ δὲ σχέσις τῶν δύο τούτων περιστατικῶν πρὸς ἄλληλα εἶναι ἐν τῶν σπουδαιότερων προβλημάτων τῆς ἐπιγραφικῆς ἐρεῖνης καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐλάχιστα γνωστῶν. Αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις θὰ εἰσαγάγουν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν φιλοδοξίαν νὰ δώσουν τὴν τελειωτικὴν μελέτην ἢ τὴν λύσιν του.

Ὅταν ἀποθνήσκῃ τις, εἰς τῶν οἰκείων του φροντίζει νὰ στηθῇ διὰ τοῦτον ἐπιθυμία πλὰξ φέρουσα ἐπιγραφὴν. Σήμερον ἀναγράφεται ἐπὶ τῆς πλάκας ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου καὶ ὁ θεώμενος τὴν πλάκα πληροφορεῖται πότε ἔζη ὁ ἀποθανών. Δὲν γνωρίζει ὅμως, πότε ἔγινε τὸ μνημεῖον, ἂν δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον ἢ πολὺ βραδύτερον, ἐὰν τὰ κείμενα εἶναι σωστὰ καὶ ἐὰν ἡ ἀπλὴ πλὰξ θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ οὐτινος ἡ

ἀνάμνησις οὕτω διαιωνίζεται ἢ το σχεδὸν ἄσῃμος κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου του, ἢ ἂν τοῦτο τὸ λαμπρὸν μνημεῖον ἔγινε πολλὰ ἔτη μετὰ ταῦτα. Αἱ σκέψεις αὗται δὲν γίνονται μόνον διὰ τὴν περίπτωσιν διανοουμένων, ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν, ἀλλ' ἐπίσης ὅταν πρόκειται περὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ στρατιωτῶν, ἐνίοτε μάλιστα ἡρώων ἢ κακοποιῶν, διότι ἡ εἰκὼν σημαινόντων προσώπων μεταβάλλεται μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου· ἐνίοτε ἔν μὲγα μνημεῖον ἔγινε διὰ τινά, ὅστις ὅταν ἀπέθανε δὲν ἐτιμᾶτο ἀλλὰ καὶ ἡτιμᾶτο. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἡ χρονολόγησις τοῦ μνημείου εἶναι διάφορος ἀπὸ ἐκείνην τοῦ περιστατικοῦ, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται, αὐτὴ δὲ ἡ διαφορὰ εἶναι ἱστορικῆς σημασίας.

Ἄλλ' ὥς ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος. Ἀμέσως γίνεται αἰσθητόν, ὅτι δὲν ἔχομεν εὐκόλους χρονολογήσεις, ἀλλ' εἰς ἑκάστην περίπτωσιν δέον ὅπως ἐπιχειρήσωμεν νὰ χρονολογήσωμεν τὸ μνημεῖον βάσει τοῦ ὀνόματος ἢ τῶν μορφῶν τῶν γραμμάτων.

Ἐν προκειμένῳ ἀπασχολεῖ ἡμᾶς, ὥς εἶναι φυσικόν, ὄχι μόνον τὸ ἐπιγραφικὸν κριτήριον — καὶ διερωτώμεθα, μήπως ἡ χρονολογία ἐνὸς μνημείου ἔκ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων δηλοῖ ὄχι μόνον τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς του, ἀλλὰ καὶ ἐπίσης τὸν χρόνον τοῦ περιστατικοῦ εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται — ἀλλὰ ἀπασχολεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ ἱστορικὴ σημασία ταύτης τῆς διαφορᾶς τῶν χρόνων τούτων.

Θὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων παραδείγματά τινα, ἅτινα θὰ καταδείξουν τὴν ἔκτασιν τῶν ἀπόψεών μας.

Ἔχομεν τὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν¹ τοῦ πολεμαρχοῦντος κατὰ τὴν ἔν Μαραθῶνι μάχην, Καλλιμάχου τοῦ Ἀφιδναίου, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἀνάθημά του εἰς τὴν Ἀθηναῖν μετὰ τὴν μάχην, ἄγαλμα τῆς Ἱριδος, εἰς ἐκπλήρωσιν εὐχῆς του. Εἰκόνα τοῦ μνημείου τούτου ἔχομεν πιθανῶς ἐπὶ σωζομένου ἀγγείου, τὴν Ἱριν κρατοῦσαν κηρύκειον, συνδεομένην οὕτω μὲ τὸν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς «ἄγγελον ἀθανάτων».

Ἀπὸ τὸ κηρύκειον πάλιν φαίνεται ὅτι ἔχομεν τεμάχιον ἐξ Ἀκροπόλεως· τοῦτο κατὰ τὸ ἄκρον του ἔχει κεφαλὴν Πανὸς καὶ σχετίζεται οὕτω μὲ τὸν Μαραθῶνα, ὅτε ὁ Πᾶν ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους οἱ ὅποιοι κατεσκευάσαν μετὰ ταῦτα εἰς τοῦτον ἱερόν. Ἦδη ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει, ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἔπεσεν εἰς τὴν μάχην· συνεπῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσφέρῃ ἀνάθημα μετ' αὐτήν. Αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων ἐλέγχουν ἀρχὰς τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰῶνος, θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἐπέζησεν ἀρκετὸν καιρὸν μετὰ τὴν μάχην, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ προσφέρῃ τὸ ἀνάθημά του, ἢ ὅτι ἦτο ἤδη νεκρός, ὅταν ἔγινεν ἡ προσφορὰ μὲ τὸ ὄνομά του. Ἰκανοποιητικὴ ἀπάντησις δὲν ἐδόθη ἀκόμη εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

Ὀλίγον διάφορον εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ καλουμένου ἐπιγράμματος τῶν Μαραθωνομάχων¹. Δύο ἐπιγράμματα ἔχουν χαραχθῇ ἐπὶ μιᾷ βάσει, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι ἀσφαλῶς ὑστερώτερον. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις τὸ δεύτερον ἐπίγραμμα ἀναφέρεται εἰς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ἐνῶ τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς ὅλας τὰς μάχας τῶν Περσῶν. Ἐπὶ μακρὸν κατεπολεμήθη τὸ συμπέρασμα τοῦτο, διότι ἐφαίνετο ἀνοησία νὰ ἀναφέρεται μία μεταγενεστέρα ἐπιγραφή εἰς παλαιότερον γεγονός. Δὲν γνωρίζομεν διατί τὸ δεύτερον ἐπίγραμμα ἐχαράχθη ὕστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ διάφοροι λόγοι δύνανται νὰ προβληθῶσι πρὸς αἰτιολογίαν. Ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι δυνατόν τὸ ἀρχικὸν μνημεῖον μὲ τὸ ἐπίγραμμα διὰ τοὺς Μαραθωνομάχους νὰ κατεστράφη, βραδύτερον δὲ ἐφρόντισαν νὰ διαιωνισθῇ τὸ πλήρες ἐκφράσεως ἐπίγραμμα τοῦ καταστραφέντος μνημείου διὰ τῆς ἀναγραφῆς του ἐπὶ ἄλλου μνημείου, ὅπερ ἀφώρα εἰς τὸν ὅλον πόλεμον.

Ἄλλ' εἰς τὴν ἀνω πλευρὰν τοῦ παλαιότερου τεμαχίου ὑπάρχει ἐγκοπὴ, ἣς ἐγένετο χρῆσις ποικιλοτρόπως διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μνημείου. Ἐὰν πρόκειται δι' ἐπιτύμβιον μνημεῖον, ἐφ' οὗ στήλαι ἔφερον τὰ δνόματα τῶν πεσόντων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἀνὰ μίαν στήλην δι' ἕκαστον ἐπίγραμμα καὶ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ μνημεῖον εἶχε κατασκευασθῇ εἰς ἀνάμνησιν δύο συγκρούσεων τῶν Περσικῶν ἢ δύο διαφόρων ὁμάδων πεσόντων εἰς τὴν αὐτὴν σύγκρουσιν. Ἐὰν ὅμως πρόκειται περὶ μνημείου, ὅπερ κατεσκευάσθη βραδύτερον, ἴσως νὰ ἔφερε δύο Ἑρμᾶς καὶ νὰ ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν τῆς καλουμένης στοᾶς τῶν Ἑρμῶν. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ δὲ πλήρης σύγχυσις εἰς τοὺς μελετητὰς εὗρέθη προσφάτως ἀντίγραφον τοῦ πρώτου ἐπιγράμματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα θὰ ἦτο ἐπὶ τινος μνημείου καὶ συνεπῶς ἦτο μία περαιτέρω ἀνανέωσις ἢ ἀπομίμησις τοῦ περιφήμου μνημείου περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως οὐδὲν ἔχνος ὑπάρχει εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν. Ἐὰν δὲν εἴχομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡροδότου, ἡ ἀποκατάστασις τῶν γεγονότων βάσει τῶν ἐπιγραμμάτων θὰ ἦτο ἄτοπος καὶ ἐσφαλμένη.

Ἐχομεν ἐδῶ τὸν τύπον τοῦ ἐκ νέου ἰδρυθέντος μνημείου τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἤδη δύο καλὰ παραδείγματα². Ἡ μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀνίδρυσις τοῦ μνημείου τῶν τυραννοκτόνων, τῶν ὁποίων φαίνεται, ὅτι μόνον διὰ τὸ νεώτερον σύνταγμα ἔχομεν σαφῆ εἰκόνα. Ἐὰν δὲν ἐγνωρίζαμεν, ὅτι ὑπῆρχον δύο συντάγματα, θὰ ἐδυσχεραίνετο πολὺ ἡ κατανόησις τῶν σωθέντων ἀντιτύπων καὶ τοῦ σχετικοῦ τεμαχίου ἐπιγραφῆς.

Αὐτὴ εἶναι ὄντως ἡ περίπτωσις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἰδρῦθη μετὰ τὴν κατανίκησιν τῶν Χαλκιδέων καὶ Βοιωτῶν, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ τοῦ ὁποίου εὗρέθη τεμάχιον, μνημεῖον, τὸ ὁποῖον κατε-

1. SEG 19. 38.

2. Περβ. ἀνωτ. σ. 149 κέ., 150 κέ.

σκευάσθη ἡμῖσιν περίπου αἰῶνα μετὰ τὸ περιστατικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται. Ἐὰν κατ' εὐτυχῇ σύμπτωσιν δὲν εἶχομεν τεμάχιον τοῦ παλαιότερου μνημείου θὰ εἶχομεν περιέλθει εἰς μεγάλην ἀμχανίαν προκειμένου νὰ ἐναρμονίσωμεν τὴν διήγησιν τοῦ Ἡροδότου μὲ τὴν μεταγενεστέραν ἐπιγραφὴν.

Εἰς οὐδὲν τῶν παραδειγμάτων τούτων ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ γνησιότης τῆς μεταγενεστέρας ἐπιγραφῆς, κυρίως διότι ἡ χρονικὴ διαφορὰ ἦτο τόσο μικρὰ καὶ διότι δὲν ὑπῆρχεν ὑπόνοια ἢ ἀφορμὴ διὰ παραποίησιν. Ὑπάρχει ὅμως σειρὰ ἐπιγραφῶν, τὸ κείμενον τῶν ὁποίων εἶναι παραπολὺ παλαιότερον καὶ ὅμως δὲν ἔχει πρότερον καὶ συγχρόνως ἀναγραφὴ ἐπὶ λίθου. Τὸ καλύτερον παράδειγμα ἐν προκειμένῳ θὰ ἦτο ὁ περίφημος παιὼν τοῦ Σοφοκλέους, ὅστις ἐχαράχθη κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως τρίποδος. Ἀλλ' ὑπάρχει σειρὰ ὁμοίων παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα διαιώνιζον πασίγνωστα κείμενα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἀφορμῆς ὠρισμένου τινὸς μεταγενέστερου περιστατικοῦ.

Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι δύο ἐπιγραφαὶ ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν, αἵτινες ὅμως θεωροῦνται ὡς πλασταὶ ὑπὸ τῶν τῶν περισσοτέρων μελετητῶν. Πρόκειται διὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Θεμιστοκλέους¹ καὶ τὸν ὅρκον τῶν Πλαταιῶν².

Τὸ ψήφισμα τοῦ Θεμιστοκλέους εἶναι τόσο γνωστόν, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ μεταφέρωμεν ἐδῶ τὸ κείμενόν του. Θὰ ἀναφέρωμεν ὅμως μερικὰ σημεῖά του, αἵτινα ἐν προκειμένῳ θὰ πραγματευθῶμεν. Κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ προσεκτικοί. Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν μὴ γνησιότητά της ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Ἡροδότου, ἐνῷ οἱ τασσόμενοι ὑπὲρ τῆς γνησιότητος προσπαθοῦν νὰ ἀποδείξουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντιφάσεις μεταξὺ ἐπιγραφῆς καὶ Ἡροδότου, ὅστις πιθανῶς ἐγνώριζε τὸ ψήφισμα. Πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀποδίδει ἐν γνήσιον ψήφισμα, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ καὶ ἀντίφασις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πληροφορίες ταύτης καὶ ἐκεῖνας τοῦ ἱστορικοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἀντίφασις αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸν χρόνον καὶ τὴν οὐσίαν.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς πεδιάδος τῶν Τεμπῶν καὶ πρὸ τῆς ἀποφάσεως νὰ καταλάβουν τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Τότε ἀντελήφθη ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις ὡς διοικητὴς τῶν Ἀθηναϊκῶν στρατευμάτων εἶχε συνεχεστρατεύσει εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο ἀπελπιστικὴ καὶ ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὔτε σκέψις ἔπρεπε νὰ γίνεταί διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐναντι τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι αἱ Ἀθῆναι θὰ

1. SEG 19. 319.

2. SEG 19. 167.

κατεστρέφοντο ὑπὸ τὴν πίεσιν δὲ τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγίνε παρὰ τούτου ἡ πρότασις τοῦ ψηφίσματος. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν εἶναι διεξοδικὸς ἐπὶ τούτου, ὁ Πλούταρχος ὅμως, ὅστις ποιεῖται μνείαν τοῦ ψηφίσματος, ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα, ἅτινα δὲν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς¹. Παραλαβὼν δὲ τὴν ἀρχὴν (δηλαδὴ τὴν στρατηγίαν) εὐθὺς μὲν ἐπεχειρεῖ τοὺς πολίτας ἐμβιβάζειν εἰς τὰς τριῆρεις καὶ τὴν πόλιν ἐπειθεν ἐκλιπόντας ὡς προσωτάτω τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾶν τῷ βαρβάρῳ κατὰ θάλατταν. ἐνισταμένοι δὲ πολλῶν ἐξήγαγε πολλὴν στρατιὰν εἰς τὰ Τέμνη... ἐπεὶ δὲ ἀνεχώρησαν ἐκείθεν ἀπρακτοί... μᾶλλον ἤδη τῷ Θεμιστοκλεῖ προσεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τῆς θαλάσσης, καὶ πέμπεται μετὰ νεῶν ἐπ' Ἀρτεμίσιον τὰ στενὰ φυλάξων.

Τοῦτο δεικνύει, ὅτι τὸ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν καὶ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Τροιζῆνα καὶ Σαλαμίνα, μὲ τὸν στόλον των δὲ ἀναμείνουν τοὺς Πέρσας εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, εἶχε γίνεαι προτοῦ ἀκόμη οἱ Σπαρτιάται ἀποφασίσουν νὰ ἐκστρατεύσουν εἰς Θερμοπύλας. Ἦτο παράτολμον καὶ ἀπονενοημένον ἐγχείρημα, ὅπερ διατυπώται εἰς τὸ ψήφισμα, ἐγχείρημα, ὅπερ δὲν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ἐπραγματοποιήθη. Εἰς τοῦτο ἐν τούτοις ἔγκειται τὸ οὐσιῶδες τοῦ πράγματος, τὸ ὅποιον δέον ὅπως ἀντιληφθῶμεν. Ἐν ἔγγραφον, τὸ ὅποιον προκαθορίζει ὠρισμένα ληφθῆσόμενα μέτρα, δὲν εἶναι τότε μόνον γνήσιον, ὅταν θὰ ἔχουν ὄντως ληφθῇ τὰ μέτρα ταῦτα. Θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ ἰσχυρισθῇ τὸ ἀντίθετον σχεδὸν καὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ἐν ἔγγραφον, ὅπερ προδιαγράφει ἐπακριβῶς ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι συνέβη μετὰ ταῦτα, εἶναι ἐξ ἴσου ὑποπτον μὲ ἕνα χρησμόν, ὅστις προλέγει ἐπακριβῶς τὰ συμβησόμενα.

Ἐὰν ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι ἐπιτυχὴς ὡς πρὸς τὸ ψήφισμα τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ψηφίσματα περισωθέντα εἰς ἔγγραφα ἐπὶ λίθων δὲν ἔτυχον κατ' ἀνάγκην πιστῆς ἐφαρμογῆς, οἷα δηλ. προεβλέπετο, τότε ἀρχίζομεν ἀμέσως νὰ βλέπωμεν μὲ διάφορον φῶς ἐκεῖνον μὲ τὸ ὅποιον μέχρι τοῦδε ἐβλέπομεν τὰ ἐπιγραφικῶς διασωθέντα ἔγγραφα. Μία συνθήκη εἰρήνης καὶ φιλίας, καὶ ἂν ἀκόμη ἐχαράχθη ἐπὶ λίθου καὶ σώζεται σήμερον, δὲν εἶναι πλέον μία ἀπόδειξις ὅτι ὑφίστατο εἰρήνη καὶ φιλία. Αὐτὸ τὸ ἐγνώριζεν ἤδη ὁ Θουκυδίδης καὶ κατέστησε σαφὲς κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς συνθήκης εἰρήνης καὶ φιλίας μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου. Διότι ἀποδεικνύει, ὅτι αἱ συνθήκαι αὗται δὲν ἐλήφθησαν σοβαρῶς ὑπ' ὅσων καὶ δὲν ἐτηρήθησαν.

Τὸ ψήφισμα τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν μᾶς πληροφορεῖ κατὰ ταῦτα περὶ τοῦ τί συνέβη, ἀλλὰ ποῖα ἦσαν τὰ σχέδια καὶ αἱ ἀπόψεις τῶν Ἀθηνῶν, ὅταν ὀπισθοχώρησαν ἀπὸ τὰ Τέμνη καὶ προσηρμόζοντο πρὸς τὴν ἰδέαν, νὰ φύγουν ἐξ Ἀττικῆς καὶ νὰ ἀναμετρηθοῦν πρὸς μόνον τὸν

στόλον τῶν Περσῶν. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ψηφίσματος τοῦ Θεμιστοκλέους ἀνοίγει τὴν ὁδὸν πρὸς καλυτέραν κατανόησιν ὅχι μόνον τοῦ ὅρκου τῶν Πλαταιῶν, ἀλλὰ καὶ τριῶν ἄλλων δημοσίων ἐγγράφων, ἅτινα περιήλθον εἰς ἡμᾶς διὰ μόνης τῆς γραπτῆς παραδόσεως, ἥτοι τῆς συνθήκης τῶν Πλαταιέων, τοῦ ψηφίσματος τοῦ Περικλέους περὶ τοῦ συνεδρίου τῶν Πανελλήνων καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ Καλλίου.

Ὁ ὅρκος τῶν Πλαταιῶν γνωστὸς ἀπὸ μακροῦ διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ θεωρηθῇ ἤδη ἐξ ἀρχῆς ὡς μὴ γνήσιος¹. Ἐπίσης εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν τοῦ ἐπιγραφικῶς σωθέντος κειμένου ἐξακρατηρίσθη ἄνευ περαιτέρω σχολίων ὡς μία πλαστογραφία. Ἦδη ὁ Θεόπομπος εἰς τὸ 25^{ον} βιβλίον τῶν Φιλιππικῶν του λέγει: *Ὁ ἑλληνικὸς ὅρκος καταψεύδεται, ὃν οἱ Ἀθηναῖοι φασιν ὁμόσαι τοὺς Ἕλληνας πρὸ τῆς μάχης τῆς ἐν Πλαταιαῖς πρὸς τοὺς βαρβάρους*.

Εἰς τὴν φράσιν ταύτην ἔδωσαν τὴν ἐρμηνείαν, ὅτι δῆθεν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος εἶχον πλάσει τὸ κείμενον τοῦ ὅρκου καὶ ἰσχυρίζοντο, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ὀρκισθῇ τοῦτον πρὸ τῆς μάχης. Ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦ ὅρκου τούτου παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου, δέχονται — καὶ δικαίως — ὅτι ὁ ὅρκος ἀνεφέρετο ὡς γνήσιος ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου, εἰς τὸ μέγα δηλαδὴ ἱστορικὸν ἔργον, ὅπερ ἐπεκράτησε εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ρήτωρ Λυκοῦργος διαλαμβάνει εἰς τὸν λόγον του κατὰ Λεωκράτους περὶ τοῦ ὅρκου καὶ γράφει περὶ τούτου *ἄξιόν ἐστιν ἀκοῦσαι*. Προκαλεῖ ἐν συνεχείᾳ τὸν δημόσιον γραμματέα νὰ ἀναγνώσῃ τὸ κείμενον τοῦ ὅρκου. Παρετήρησαν ἤδη ἀπὸ μακροῦ, ὅτι εἶναι πιθανὸν τὸ διὰ τῶν χειρογράφων παραδοθὲν εἰς ἡμᾶς κείμενον τοῦ ὅρκου νὰ μὴ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔδωκε πρὸς ἀνάγνωσιν ὁ Λυκοῦργος, ἀλλ' ὅτι ἐλήφθη τοῦτο ἀπὸ τὸν Ἐφορον ἢ τοὺς ἀντιδιογράφους. Ὁ συλλογισμὸς ὅμως οὗτος δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν ἔτει 331 π.Χ. τὸ ἐπίσημον κείμενον τοῦ ὅρκου ἀνεγνώσθη εἰς τὸ δικαστήριον παρ' ἐνὸς ὑπαλλήλου. Ἐάν δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπρόκειτο διὰ νόθευσιν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἐρωτᾶται, πρὸς τί αὕτη ἡ νόθευσις, ἀφοῦ δὲν ἐπετυγχάνετο ἡ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτευχθῇ τίποτε τὸ ἐξαιρετικόν; Ἡ μόνη φράσις, ἥτις ἐν προκειμένῳ ἔχει σημασίαν, ἀφορᾷ εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν Θηβαίων, τῶν κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν φίλα πρὸς τὸν Πέρσῃν διακειμένων Ἑλλήνων. Ὅτι ὠμνύοντο τοιοῦτοι ὅρκοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν, εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι ἐπίσης οἱ Θηβαῖοι ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῶσιν οὕτως, ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Πολύβιον. Ἡ ὑπαρξίς ὅμως τοῦ ὅρκου τῶν Πλαταιῶν δὲν ἐπιβεβαιοῦται μόνον ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴν του εἰς τὸ ἱστορικὸν βιβλίον τοῦ Ἐφόρου καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ

καὶ ἀπὸ μίαν ἐπιγραφὴν, ἀνιδρυμένην εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀρεως ἐν Ἀχαρναῖς, περιωθεῖσαν εἰς ἡμᾶς. Ἀνήκει, κατὰ τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων, εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἴσως εἰς τὴν δεκαετίαν 340-330 καὶ εἶναι γραμμένη ἀμελῶς, ἐπεὶδὴ πρόκειται δι' ἀντίγραφον ἱστορικοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον ἱερεὺς τις ἔστησε, δι' ἀγνώστους λόγους, εἰς τὸ Ἱερὸν. Ἔπεσε καὶ οὗτος θῦμα πλαστογραφίας ; Δὲν τὸ πιστεύω.

Ἐὰν ἐπιμεινόμεν ὀλίγον, θὰ εὗρωμεν καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν ὁρθὴν λύσιν. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει ὄρκον· ὁ Θεόπομπος διακείμενος ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους παρουσιάζει τούτους ἰσχυρίζομένους ὅτι τὸν ὄρκον τοῦτον ὤμωσαν οἱ Ἕλληνες πρὸ τῆς μάχης, ὁ Λυκούργος ὑπερηφάνως ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἕλληνικὸς οὗτος ὄρκος εἶναι πράγματι συντεταγμένος εἰς τὴν καθομιλουμένην ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπομιμεῖται ἓνα συνήθη ἀθηναϊκὸν ὄρκον· τέλος ὁ Ἐφορος καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀρεως τῶν Ἀχαρνῶν ἀκολουθοῦν τὴν Ἀθηναϊκὴν παράδοσιν. Ὁ ὄρκος εἶναι προφανῶς γνήσιον κείμενον τῆς ἐποχῆς τῶν Περσικῶν, ἀλλ' εἶναι ζήτημα ἂν οἱ Ἕλληνες ὥρκισθησαν αὐτὸν τὸν εἰς Ἀθήνας ποιηθέντα ὄρκον. Ἐν τῇ πραγματικότητι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει ἀπλῶς καὶ μόνον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤμωσαν τὸν ὄρκον, ἀλλ' ὁ Λυκούργος ὁμιλεῖ περὶ τῶν Ἑλλήνων γενικῶς.

Θὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν καὶ ἐδῶ ἐν γνήσιον δημόσιον ἐγγράφον, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς δὲν ἦτο μεγάλης σημασίας. Ὅτι, ἔκαμαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 4ου αἰῶνος, δὲν ἦτο πλαστογραφίαις, ἀλλὰ πλαστὸς ἰσχυρισμός, ὅτι τὸν ὄρκον τοῦτον ὤμωσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Ὅτι πρόκειται δι' Ἕλληνικὸν καὶ ὄχι μόνον Ἀθηναϊκὸν ὄρκον, καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν αὐτῷ μνημονεύεται ὁ Ἀθηναῖος ταξίαρχος καὶ ὁ Σπαρτιάτης ἐνωμοτάρχης, ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς καὶ ὁ Σπαρτιάτης ἡγεμὼν καὶ καταβλήθη οὕτω προσπάθεια, νὰ δοθῇ εἰς τοῦτον Ἀττικοσπαρτιατικὴ χροιά.

Μία σύγκρισις, τοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς κειμένου πρὸς τὸ διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως περιελθὸν εἰς ἡμᾶς, δεικνύει μίαν σειρὰν διαφορῶν. Γενικῶς ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μακροτέρα καὶ διεξοδικωτέρα, ἀλλὰ μία φράσις ἐν τούτοις, περιωθεῖσα εἰς τὸν Διόδωρον, ἔλλειπει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν. Καὶ τῶν *ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγινομένοις ἑάσω καὶ καταλείψω τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας.*

Ἐπειδὴ ἡ περικοπὴ αὕτη τοῦ ὄρκου ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Πausanίαν καὶ ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη ἤδη ἀπεδίδετο εἰς τοὺς Ἴωνας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται διὰ μεταγενεστέραν προσθήκην, δικαιούμεθα ὅμως νὰ ἐρωτήσωμεν, διατί ἡ ἐξῆχος πατριωτικὴ αὕτη φράσις λείπει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ἀχαρνῶν ; Αὕτη, ἡ παρελείφθη, ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, ἤδη διαρκοδύντος τοῦ 5ου αἰῶνος ἀνθοκοδόμησαν τὴν Ἑλευσίνα καὶ τὴν Ἀκρόπολιν — ὁ ὄρκος συνεπῶς δὲν ἐτηρήθη — ἢ ἀνήκει εἰς τινα ἄλλον ὄρκον τῶν Περσικῶν πολέ-

μων, ἀλλ' ὅχι εἰς ἐκεῖνον ὃν ὤμοσαν πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, ἴσως εἰς τὴν κοινὴν συμμαχίαν, ἣτις συνήφθη μετὰ τὴν μάχην.

Πραγματευόμενοι τὴν συνθήκην ταύτην¹ ἐξερχόμεθα οὐσιαστικῶς τῶν ὁρίων τῆς ἐπιγραφικῆς, διότι οὔτε ἐπιγραφὴν σχετικὴν ἔχομεν, ἣτις νὰ περιέχῃ τὴν συνθήκην ταύτην, οὔτε γνωρίζομεν ἐὰν ὑπῆρξεν αὕτη. Αἱ γνώσεις μας ὅμως περὶ αὐτῆς δὲν εἶναι πενιχρότεραι ἀπὸ ἐκείνας περὶ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Θεμιστοκλέους πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ λίθου τῆς Τροιζήνης, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν ἀναγραφαὶ ἢ μνεῖα εἰς τὰ βιβλία μεταγενεστέρων συγγραφέων ὡς τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Διοδώρου. Ὅντως δὲ ὁ Πλούταρχος μᾶς παρέχει τὴν μοναδικὴν σαφῆ διήγησιν περὶ τῆς κοινῆς ταύτης συμμαχίας, ἣτις συνήφθη μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην². Κατ' αὐτὴν ὑπεχρεοῦντο οἱ Ἕλληνες νὰ πέμπουν κατ' ἔτος ἀντιπροσώπους εἰς τὰς Πλαταιάς, νὰ τελοῦν ἐκεῖ κατ' ἔτος ἐορτὴν διὰ τὴν νίκην, τὰ Ἐλευθέρια, νὰ ἔχουν ἐτοιμοπόλεμον κοινὴν δύναμιν μυριάων ἀνδρῶν, χιλίων ἱππέων καὶ ἑκατὸν πλοίων καὶ τέλος νὰ θεωροῦν τοὺς Πλαταιεῖς ἀπαρabiάστους καὶ ἱερούς, ἐπειδὴ θὰ παρείχον τὰ πρὸς θυσίαν ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἄν καὶ ὁ Πλούταρχος εἰσάγει τὴν διήγησίν του μὲ τὰς λέξεις: «ἔγραψεν Ἀριστείδης ψήφισμα», ἑξακριθίσαν γενικῶς τὸ ὅλον ἀνέκδοτον ὡς μὴ ἱστορικόν, κυρίως ἐπειδὴ δὲν ἀνεκαλύφθη οὐδὲν ἔχνος σχεδὸν τῆς κοινῆς ταύτης συμμαχίας καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ἡρόδοτος οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ὑπαινιγμὸν παρέχουν.

Πρόκειται καὶ ἔδῳ περὶ δημοσίου ἐγγράφου, οὔτινος ἡ γνησιότης ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ διότι προφανῶς εἰς τὰς συγχρόνους ἱστορίας καὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἄφησεν ὀλίγα ἢ καὶ οὐδὲν ἔχνος.

Ἀλλὰ εὐρέθη εἰς ἐν ἀπόσπασμα τοῦ Διοδώρου μία μαρτυρία περὶ τῆς κοινῆς αὐτῆς συνθήκης, ὁ ὅρκος δηλονότι, ὃν ὤμοσαν οἱ Ἕλληνες, ὀρκιζόμενοι νὰ μεταλαμπαδεύσουν εἰς τὰ τέκνα τῶν τέκνων τῶν τὸ μῖσος κατὰ τῶν Περσῶν, ἐφ' ὅσον οἱ ποταμοὶ θὰ ρέωσι πρὸς τὴν θάλασσαν, θὰ ὑφίσταται τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ ἡ γῆ θὰ παράγῃ καρπούς. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ ὅρκου, ὁμοιάζει μὲ ἐκείνην τῶν Πλαταιῶν καὶ συμφωνεῖ τόσον πολὺ μαζὶ τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν καέντων ἱερῶν, ὥστε εὐκόλως ν' ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι καὶ ἔδῳ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαταστήσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ ἐγγράφον. Εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ ᾔσαν αἱ καταστατικαὶ διατάξεις περὶ τῆς συμμαχίας, ἔπειτα ἡ ὑπόσχεσις ὅτι οὐδέποτε θὰ ἀνιδρυνθοῦν τὰ ἱερὰ καὶ τέλος θὰ ἤρχετο ὁ ὅρκος διὰ τὸν αἰῶνιον ἐχθρόν.

Ἐὰν προσέξωμεν καλύτερον αὐτοὺς τοὺς ὅρους, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι οὐδεὶς ἐκ τούτων ἐτηρήθη· τοῦτο δέ, ὡς εἶναι φυσικόν, μᾶς ἐπαναφέρει εἰς

1. Raubitschek, *Transact. Am. Philol. Ass.* XCI, 1960, 178.

2. Ἀριστείδης 21.

τὸ θεμελιῶδες πρόβλημά μας, τὸ θέμα δηλαδή τῆς ιστορικότητος αὐτῶν τῶν ἐγγράφων καὶ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὴν γραπτὴν παράδοσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐνίοτε ἐλλείπουν. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς συνθήκης καὶ τοῦ ὅρκου τῶν Πλαταιῶν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν σαφῶς τί προσηγήθη. Αἱ διατάξεις περὶ τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν τμημάτων του ἀνελήφθησαν ἀπὸ τὴν Ἀττικο-δηλιακὴν συμμαχίαν, ἥτις συνήφθη ἐν ἔτος βραδύτερον, εἰς ἣν τὰ μέλη συνέβαλλον μὲ πλοῖα καὶ χρῆμα, ἀλλὰ ὅχι μὲ στρατιώτας καὶ ἱππεῖς. Ὁ ὅρκος παρεβιάσθη καθ' ὃ σημεῖον ἀφεώρα εἰς τὴν ἀνίδρυσιν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντων ἱερῶν, ὅταν κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἐπανιδρύθησαν ἡ Ἐλευσίς καὶ ἡ Ἀκρόπολις· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον παρεβιάσθη τὸ σημεῖον τὸ σχετικὸν μὲ τὸ αἰώνιον μῖσος κατὰ τῶν Περσῶν διὰ τῆς περιφήμου εἰρήνης τοῦ Καλλίου. Ἡ διαπίστωσις δὲν εἶναι σύγχρονος ἰσχυρισμὸς στηριζόμενος ἐπὶ γνωστῶν γεγονότων, ἀλλὰ ἔγινεν ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα παρ' ἐνὸς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν, οὗτινος τὸ ἔργον χρησιμοποιοῖ ἀμέσως ἡ ἐμμέσως ὁ Διόδωρος, διότι οὗτος, ἀναφέρον τὸν ὅρκον, ἐπάγεται ὅτι παρεβιάσθη, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι συνῆψαν συνθήκην μὲ τὸν βασιλέα Ἀρταξέρη. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν ἔτι περαιτέρω, διότι ἡ παραβίασις τῶν ὅρων τῆς κοινῆς συμμαχίας τῶν Πλαταιῶν καὶ ἐν μέρει τῆς Δηλιακῆς συμμαχίας διεπιστώθη ὅχι μόνον ἑκατὸν ἔτη βραδύτερον, ἀλλ' ἔγινεν ἐνσυνειδήτως ὑπὸ τῶν κυβερνώντων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως αὐτοῦ τούτου τοῦ Περικλέους. Ὅταν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ συμφοράν, ὃ κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμος ἤχθη εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε οἱ Πέρσαι νὰ ἀρχίσουν διαπραγματεύσεις εἰρήνης, ὃ Περικλῆς διέγνωσεν, ὅτι ἦτο δυνατὴ μία μεγάλη μεταβολή. Ἡ θὰ συνεχίζετο ἡ Δηλιακὸ-Ἀττικὴ συμμαχία καὶ θὰ ἀνελαμβάνετο νέα δρᾶσις κατὰ τῶν Περσῶν ἢ θὰ συνήπτετο εἰρήνη μετὰ τούτων καὶ θὰ ἀπηλλάσσοντο τοῦ κοινοῦ ὅρκου. Ἦτο ὅλως ἀδύνατον νὰ συνάψουν εἰρήνην μετὰ τῶν Περσῶν καὶ συγχρόνως νὰ διατηρήσουν τὴν κοινὴν συμμαχίαν, ἥτις εἶχε θεμελιωθῇ μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὴν συνέχισιν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ὑπῆρξεν ἐν ἑκ τῶν μεγάλων ἐπιτευγμάτων τοῦ Περικλέους¹, καίτοι δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Περικλῆς συνεκάλεσε Πανελλήνιον συνέδριον, θέματα πρὸς συζήτησιν τοῦ ὁποίου ἦσαν : Ἡ ἀνίδρυσις τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντων ἱερῶν, ἡ τέλεσις τῶν θυσιῶν ὧς εἶχον ὑποσχεθῇ μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ τέλος ἡ ἀσφάλεια καὶ εἰρήνη ἐπὶ τῶν θαλασσῶν.

Ὅς εἶναι φυσικὸν ἐκπλήσσει ἀμέσως, ὅτι τὸ πρῶτον σημεῖον ἀφορᾷ εἰς τὴν καταπάτησιν τοῦ ὅρκου, νὰ μὴ ἀνιδρυνθοῦν τὰ καέντα ἱερά, ὅτι δεύτερον σημεῖον εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις μιᾶς ὑποσχέσεως, ἥτις εἶχε δοθῇ κατὰ

τὸν ἴδιον χρόνον, δηλαδὴ μετὰ τὴν νίκην τῶν Πλαταιῶν καὶ ὅτι τὸ τρίτον σημεῖον ὄχι μόνον προϋποθέτει τὴν εἰρήνην μὲ τοὺς Πέρσας, ὅπερ εἶναι πάλιν καταπάτησις τοῦ ὅρκου, ἀλλὰ καὶ ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἀττικῆς συμμαχίας, μὲ μοναδικὸν σκοπὸν ὄχι πλεόν τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἀλλὰ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Ἀπὸ τὸ συνέδριον τοῦτο οὐδὲν προέκυψε, κυρίως ἀπὸ ἄρνησιν τῆς Σπάρτης.

Ἄλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι οἱ Ἕλληνες, οὔτινες δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν ἀττικὴν συμμαχίαν, παρέμειναν ἀπαθεῖς καὶ ψυχροὶ ἔναντι τῶν προτάσεων τούτων. Ἡ ἐποχὴ τῶν Περσικῶν πολέμων εἶχε παρέλθει δι' αὐτοὺς ἀπὸ εἰκοσαστίας καὶ πλέον, ἀφοῦ δὲ ἡ κοινὴ συμμαχία τῶν Πλαταιῶν εἶχεν ἐξουδετερωθῇ ὑπὸ τῆς ἀττικῆς συμμαχίας, ἐλησμόνησαν ἐν ἀρχῇ, ὥς ἦτο φυσικόν, νὰ προσφέρουν τὰς εἰς τὰς Πλαταιὰς ὑπεσχημένας θυσίας, ἔπειτα ἄφησαν τὸ θέμα τοῦτο κατὰ μέρος. Ἐπὶ πλεόν ἡ Κόρινθος καὶ γενικῶς ἡ Πελοπόννησος δὲν εἶχεν ἐρημωθῇ ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ δὲν ἐχρειάζετο νὰ ἀνησυχοῦν δι' ἀνιδρύσεις ἱερῶν. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ εἰρήνη τῶν θαλασσῶν ἦτο κάτι, ὅπερ οὐδόλως ἐνδιέφερε τοὺς κατοίκους τῶν ἡπειρωτικῶν πόλεων. Τοῦναντίον ἦσαν μεγάλης σημασίας αἱ προτάσεις αὗται διὰ τὰς Ἀθήνας, αἵτινες ὄχι μόνον δὲν ᾔθελαν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ αὐτὴν τὴν θέσιν ἰσχύος ἣν κατεῖχον, ἀλλ' ἐπεδίωκον νὰ τὴν ἐνισχύσουν καὶ νὰ ἐμφανίζονται ἐν τῷ ἑσωτερικῷ καὶ τῷ ἑξωτερικῷ ὥς ἡ πραγματικῶς κυρία δύναμις ἐν Ἑλλάδι.

Διὰ τοὺς σκοποὺς μας ἀρκεῖ νὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι εἰς τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους, ἵνα συγκαλέσῃ συνέδριον εἰρήνης, ἔχομεν πάλιν ἐν γνήσιον ἔγγραφον, τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν. Ὡς ἥδη διηγείται ὁ Πλούταρχος τὸ συνέδριον τοῦτο οὐδέποτε συνῆλθε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ ψήφισμα εἶχε, λόγῳ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸ συνέδριον, μόνον ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν, ἀνεφέρετο πιθανῶς ὥς δημόσιον ἔγγραφον ὑπὸ τοῦ Κρατέρου καὶ εἰσεχώρησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸν βίον Περικλέους τοῦ Πλουτάρχου χωρὶς νὰ μᾶς παραδοθῇ ἐξ ἄλλης πηγῆς.

Ἐχομεν ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν: τὸ σχέδιον νὰ συγκαλέσῃ πανελλήνιον συνέδριον δὲν ἦτο μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προσπαθειῶν συγκλήσεώς του ἀνίδρυσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ ἱερά των, ἔκλεισαν εἰρήνην μετὰ τῶν Περσῶν καὶ ἠγγυήθησαν τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Αἰγαίου πελάγους; Μόνον δι' ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς θυσίας εἰς τὰς Πλαταιὰς φαίνεται ὅτι δὲν ἔγινε τίποτε, καὶ διὰ τοῦτο ἐγεννήθησαν ἀμφιβολίαι ὥς πρὸς τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔδωσαν ὅρκον νὰ προσφέρουν τοιαύτας θυσίας. Ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν διεξοδικὴν διαπραγματεύσιν του τῶν ἐν Πλαταιαῖς δὲν ἀναφέρει οὔτε λέξιν διὰ τὰς ἀναληφθείσας ταύτας ὑποχρεώσεις καὶ συνήγαγον ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ὑπόσχεσις οὔτε ἐδόθη, οὔτε ἐτηρήθη. Ἀλλὰ παρέβλεψαν ὅτι ἔχομεν, ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ Περικλέους, ἐπιβεβαίωσιν ὅτι ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἐδόθη

ἀλλὰ δὲν ἐτηρηθῇ. Ὅτι ἐξ ἄλλου ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνίδρυσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Πέρσου καταστραφέντων ἱερῶν, γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἀνελήφθη αὕτη ἐν εὐρείᾳ κλίμακι, τόσον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅσον καὶ εἰς Ἑλευσίνα. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν καλῶς σφωζομένων οἰκοδομικῶν ἐπιγραφῶν, ἰδίως τοῦ Παρθενῶνος, διεπιστώθη, ὅτι αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι ἤρχισαν ἐν ἔτει 447/46, αἱ προπαρασκευαί ἐν τούτοις διὰ τὰ μεγαλειώδη αὐτὰ οἰκοδομήματα θὰ διήρκεσαν ἔτη τινά, καὶ θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ ἀφορῶντα εἰς αὐτὰ ψήφισματα ἐξεδόθησαν ἤδη πρὸ τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος.

Καὶ ἤδη ἄς χωρήσωμεν εἰς τὸ σπουδαιότερον σημεῖον τοῦ ψήφισματος περὶ συγκλήσεως τοῦ συνεδρίου, τὸ τρίτον, δηλαδή, τὸ σχετικὸν μὲ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν. Διὰ τὰ πραγματοποιηθῇ τοῦτο ἔπρεπε νὰ συναφθῇ εἰρήνη μὲ τοὺς Πέρσας καὶ νὰ συσταθῇ ἐν νέον ὄργανον, ὅπερ νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ. Γνωρίζομεν, ὅτι ἡ εἰρήνη τοῦ Καλλίου συνήφθη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος καὶ ὅτι βραδύτερον μετεκομίσθη τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον ἀπὸ τὴν Δῆλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τὸ ἔτος 453 αἱ ἀναγραφαὶ τῶν πληρωμῶν τῶν συμμάχων γίνονται εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους ἰσχυρίζονται, ὅτι οὗτος δὲν θὰ δύναται νὰ εἴπῃ τοῦ λοιποῦ, ὅτι οἱ φόροι ἦσαν ἀναγκαῖοι διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου· τὸν κατηγορήσαν, ὅτι χρησιμοποιοῖ τὰ χρήματα ταῦτα διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὸν ἐξωραϊσμὸν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐκ πάντων τούτων δύναται τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι τὸ ψήφισμα διὰ τὸ Πανελλήνιον Συνέδριον θὰ ἐξεδόθῃ ὀλίγον πρὸ τῆς συνάψεως τῆς εἰρήνης μὲ τοὺς Πέρσας, τῆς περιφήμου εἰρήνης τοῦ Καλλίου¹. Ταύτης ἡ ἱστορικὴ ὑποκρῖς ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ, ὅχι μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀλλ' ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ ὅχι ἀδίκως, διότι ἔχομεν πάλιν πρὸ ἡμῶν ἐν δημόσιον ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν γνήσιον, ἀλλ' οἱ ἐν αὐτῷ ὄροι ἐξεπληρώθησαν ἐν μέρει μόνον. Ὅταν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀποστολῆς Καλλίας ἐπέστρεψεν ἐκ Σούσων κοτηγορήθη ἐπὶ δωροδοκίᾳ καὶ κατεδικάσθη εἰς πρόστιμον 50 ταλάντων. Ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὠφελήθησαν τότε πολὺ ἐκ τῆς συνάψεως τῆς εἰρήνης εἶναι βέβαιον· τοὺς διηυκόλυνεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ἀναδιοργανώσουν οὕτως τὴν συμμαχίαν των, ὥστε αὕτη νὰ διατηρηθῇ μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Βραδύτερον ἀναφέροντο οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς ὄρους τῆς εἰρήνης ταύτης ὡς εἰς ἐν τῶν μεγαλυτέρων των ἐπιτευγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, οἱ δὲ μὴ φίλα πρὸς αὐτοὺς διακείμενοι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Θεόπομπος, ἐπέμενον ὅτι ἡ εἰρήνη τοῦ Καλλίου ὡς ἱστορικὸν ἔγγραφον δὲν εἶναι γνήσιον καὶ ὅτι μόλις κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀνεγράφη αὕτη ἐπὶ λίθου. Εἰς ἐμὲ φαίνεται ἀπολύτως ὀρθόν, τὸ ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει τὸ ἔγγραφον, δὲν ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ

1. Wade-Gery, Harvard Stud. in Class. Phil., Suppl. 1, 1949, 121.

Συνεδρίου τῆς εἰρήνης, τῆς μεταφορᾶς τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου, ὡς καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς συμμαχίας. Ὅλα αὐτὰ ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως εἶχον μικρὰν σημασίαν ὡς ἀφορμαὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὡς δημόσιον ἔγγραφον ἐν τούτοις ἡ εἰρήνη τοῦ Καλλίου εἶναι ἐξ ἴσου γνησίᾳ μὲ τὰ ἄλλα ἔγγραφα, ἅτινα ἐπραγματεύθημεν, χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας.

Ποῖα εἶναι τὰ συμπεράσματα, ἅτινα ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης τῶν ἱστορικῶν τούτων ἐπιγραφῶν; Εἴχομεν συνηθίσει νὰ θεωρῶμεν τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως περισωθέντα ἔγγραφα ὡς τοὺς ἀξιόπιστοτέρους μάρτυρας τοῦ παρελθόντος, μὲ τὴν βοήθειαν δὲ τούτων νὰ συμπληρῶμεν καὶ ἐπαληθεύωμεν τὰς σχετικὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν. Ὅταν ὅμως εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀξιόπιστία ἐτίθετο ἐν ἀμφιβόλῳ, διότι δὲν συνεφώνουν μὲ τὰ λαβόντα χώραν πραγματικὰ περιστατικά, τότε τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐχαρακτηρίζοντο ὡς μὴ γνήσια καὶ πλαστά. Ἐξ ἄλλου ὅλα τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα, ἅτινα οὐδόλως μνημονεύονται εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν, ὅχι μόνον θεωροῦνται γνήσια, ἀλλὰ καὶ ἀξιόπιστα καὶ μὲ τὴν βοήθειάν των ἀποκατεστάθησαν ὁλόκληροι ἱστορικαὶ σελίδες. Τοῦτο συνέβη κυρίως εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἰς ἣν ἡ περισωθείσα σφηνοειδὴς γραφὴ καὶ τὰ ἱερογλυφικὰ ἔγγραφα ἐπισκιάζουν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν γραπτὴν παράδοσιν.

Ἀποβλέποντες εἰς τὰ ἐν τοῖς προηγουμένοις συζητηθέντα δημόσια ἔγγραφα, ὀφείλομεν νὰ ἀνερωτηθῶμεν, μήπως ἐδώσαμεν πολλὴν ἀξίαν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἡ δὲν ἐκρίναμεν αὐτὰς ὀρθῶς; Μία συνθήκη ἡ ἐν ψήφισμα, τὸ ὁποῖον περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, μᾶς κάμνει γνωστὸν μόνον, ὅτι συνήφθη ἡ ἐξεδότη, ἀλλ' ὅχι καὶ ὅτι ἔτυχον ἐφαρμογῆς τὰ ἐν αὐτῇ διαλαμβανόμενα. Παρέχει ἱκανὰ στοιχεῖα διὰ νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήγαγε, δηλαδὴ ἐξιστορεῖ ἐπαρκῶς τὰ τῆς προϋποθέσεως, περὶ τῆς ἰδικῆς του ὅμως ἱστορίας δὲν κάμνει λόγον καὶ μόνον ὁ ἱστορικὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς γνωρίσῃ, ἐὰν τὰ ἐν αὐτῷ διατυπούμενα ἔτυχον ἐφαρμογῆς. Οὕτως ἐν δημόσιον ἔγγραφον ἀποκτᾷ ὑποκειμενικὴν ἀξίαν, ἀκριβῶς ὅταν μειοῦται ἡ ἀντικειμενικότης του, διότι κάμνει σαφεῖς τὰς ἀπόψεις ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες συνέταξαν τοῦτο, ἐπεκύρωσαν καὶ ἐδημοσίευσαν.

Πιστεύω ὅτι ὁ Θουκυδίδης προηγήθη ἡμῶν εἰς τὰς σκέψεις ταύτας καὶ ὅτι ἀνεγνώρισε σαφῶς τὸ ἀπαραίτητον τῶν ἔγγράφων. Εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον του καταλαμβάνουν ταῦτα τὰ ἔγγραφα μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν μεταξὺ τῶν δημογοριῶν καὶ τῶν γεγονότων.

Μὲ τὰς δημηγορίας ἔχουν κοινὰ τὸ ὕλικόν καὶ τὸν σκοπὸν των. Συνίστανται ἀπὸ λέξεις καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἐκπλήρωσιν ὀρισμένων σκοπῶν. Μὲ τὰ γεγονότα ἔχουν κοινὴν τὴν πραγματικότητά των. Εἶναι νοητά, αἰσθητά καὶ ἔχουν μίαν μόνιμον ὑπαρξιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἀκόμη

πραγματικώτερα τῶν γεγονότων. Ὁ Θουκυδίδης εἰς τὸ 5ον καὶ 8ον βιβλίον τῶν ἱστοριῶν του ἀντιγράφει κατὰ λέξιν σειρὰν ἐγγράφων, ἔχει δὲ ἥδη παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων δὲν συμφωνεῖ πλήρως μὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα ἐγγραφα. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ, ὅτι δῆθεν οὗτος ἐγνώρισε βραδύτερον τὰ ἐγγραφα ταῦτα καὶ δὲν κατώρθωσεν ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐπεξεργασθῇ πλήρως τὸ κείμενόν του, ἀλλ' ὅτι ἐνσυνειδήτως ἔθετεν εἰς ἀντίθεσιν τὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀδήλους ἀπόψεις τῶν εἰσηγουμένων τὰ ἐγγραφα πρὸς τὰ πραγματικά γεγονότα. Τὰ ἐγγραφα εἶναι φυσικῶς τῷ λόγῳ ὅλα γνήσια, ἀλλ' αἱ συνθῆκαι, ἃς περιεῖχον ἔτυχον ἐν μέρει μόνον ἐφαρμογῆς, αἱ δὲ πολιτικαὶ στάσεις ἃς ἀπηχοῦν, ἦσαν συχνὰ ὄχι ἔντιμοι καὶ σχεδὸν οὐδέποτε ἀντικειμενικῶς ἀληθεῖς.

Οὕτω διὰ τὸν μελετητὴν τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς ἀνοίγεται νέον καὶ σημαντικὸν πεδῖον ἐρεῦνης. Ὅφειλει πάντοτε νὰ ἐρωτᾷ, κατὰ πόσον τὸ ἐγγραφον, ὅπερ ἔχει πρὸ αὐτοῦ, συνετάγη ἐντίμως καὶ ὀρθῶς, ἐὰν αἱ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμεναι διατάξεις ἐφηρμοσθήσαν καὶ ποῖα ἦσαν τὰ κίνητρα τῆς συντάξεώς του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἐπιγραφικὸς γίνεται πάλιν ἱστορικός, συνδεδεμένος μὲ τοῦτον καὶ μὲ τὸν ἐρευνητὴν τῶν κειμένων διὰ τοῦ κοινοῦ ὕλικου καὶ τῆς κοινῆς μεθόδου.

A. E. RAUBITSCHKE